

TIJDSCHRIFT HISTORISCH AMERSFOORT JRG 24 • NR 4 • DEC 2022 • € 2,95

KRONIEK

Indiaen in
Amersfoort

Klepperman

Eerste
monumenten-
zorger

Vluchtelingen

Wederopbouw van Amersfoort

In de raadzaal van het stadhuis ging vrijdag 21 oktober een serie van drie films in première over de wederopbouw van Amersfoort (1940-1965). Er waren verschillende sprekers waaronder oud-wethouder van Amersfoort Fons Asselbergs. Hij is als gastconservator nauw betrokken bij de films. Afgewisseld met archiefbeelden deelt hij zijn visie op deze belangrijke periode voor de ontwikkeling van de stad. De films, *Opbouw na de verwoestende bezetting*, *Het kernplan voor de 'City'* en *Aandacht voor Amersfoort*, zijn te bekijken via www.archiefeemland.nl/bronnen/film-engeluid met trefwoord: wederopbouw.

NLR MIJ. METEOR / ARCHIEF EEMLAND

Luchtfoto van de in aanbouw zijnde montagewoningen van het wijkje Jericho, tussen Kwekersweg en Eem, 1949-1951.

Expositie voor monument-eigenaren

Tot en met 30 december 2022 staat in de vide van het Stadhuis een reizende expositie over het verduurzamen van monumenten, ontwikkeld door de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE). De expositie biedt informatie over wat er kan en hoe dat in zijn werk gaat, zowel in tekst, beeld als video, met daarbij respect voor de cultuurhistorische waarden van een monument. Denk aan mogelijkheden voor isoleren, ventileren, verwarmen en opwekken van energie. De expositie helpt monumenteigenaren de mogelijkheden voor hun specifieke monument verder te onderzoeken. Deze informatie is ook interessant voor eigenaren van oude of historische panden die geen monumentale status hebben.

Naar aanleiding van:

In het septembernummer werd op pp 10-11 geschreven over de eerste steenlegging door Ignatius Franciscus van Sasse van Ysselt. Zijn titel 'jonkheer', is in tegenstelling tot wat het artikel schrijft, zelfbedacht. De katholiek Sasse van Ysselt leidde een uitzonderlijk bestaan. Hij verwekte een kind bij zijn gereformeerde 'dienstmaagd' en trouwde later met haar in Soest, buiten het zicht van de Amersfoortse goegemeente. Zijn afstammelingen zijn 'tot den minderen stand overgegaan', zoals een familielid later schrijft. De andere takken Van Sasse van Ysselt zijn in de 19^e eeuw wel erkend als tot de Nederlandse adel behorend. Met dank aan Hans Smit.

Bij de voorpagina (detail)

Bouw van het interneringskamp Zeist, met rechts het tijdelijke tentenkamp, najaar 1914. De foto is genomen voor het bouwbedrijf dat de barakken bouwde, Technisch Bureau H. Rutgers uit Den Haag. Zie pp.4-5.

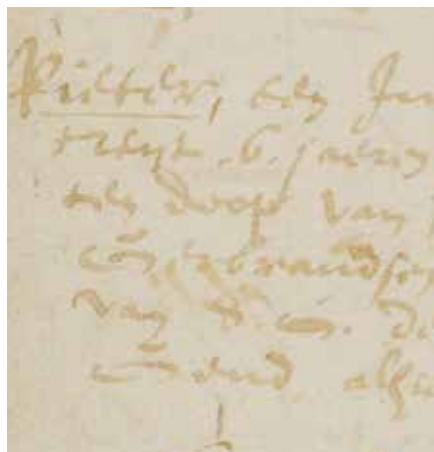

C.J. DE GILDE / ARCHIEF EEMLAND

INHOUD

4 Belgenkampen

6 Pieter uit West-Indië

8 Klepperman

10 Monumenten-
zorg

12 In de natuur

14 Graven met de
buren

16 Rijke Roomse
leven

18 Jaarboek 2022
20 Door Kattenbroek

21 Ayolt Brongers
22 De fascinatie
23 Boeken
24 Agenda

Vluchtelingen in Amersfoort

Tijdens een oorlog slaan mensen op de vlucht, met achterlating van alles wat hen dierbaar is. Zo zochten in 1914 een miljoen Belgen een goed heenkomen in Nederland, waarvan er zo'n 19.000 in en rondom Amersfoort terecht kwamen, burgers en militairen.

door JAN NIESSEN

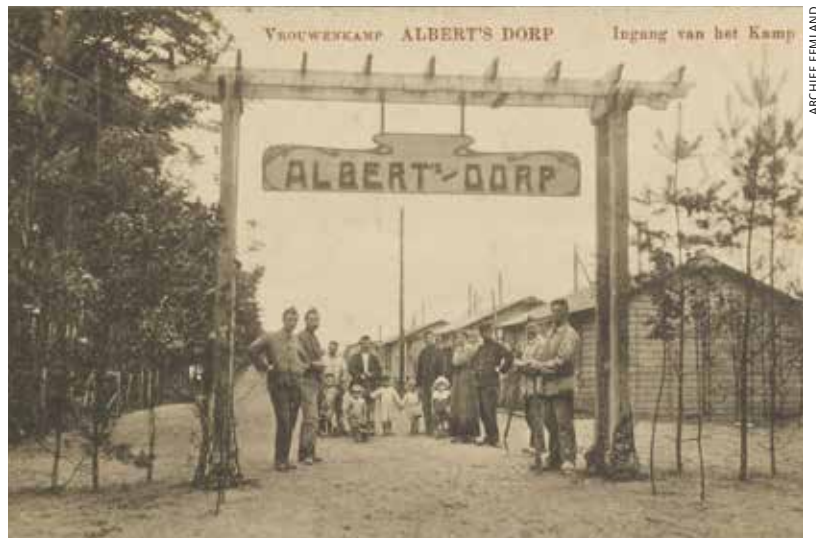
Op 4 augustus, vroeg in de Eerste Wereldoorlog (1914-1918), trok het Duitse leger met buitensporig veel geweld België binnen. Met de Duitse opmars groeide het aantal vluchtelingen dramatisch. De meesten keerden, al dan niet na zachte dwang, binnen negen maanden terug, of vluchtten door naar Engeland. Iets meer dan 100.000 van hen zouden tot het einde van de oorlog in ons land blijven. In Amersfoort, met 25.000 inwoners, kwamen op 10 oktober de eersten per trein aan. Burgemeester Van Randwijck en zijn vrouw stonden hen tot laat in de avond op te wachten. Het aantal burgervluchtelingen zou tot zo'n 4000 stijgen.

GESPREDDE OPVANG

Het was de vraag of ons land met zes miljoen inwoners wel genoeg capaciteit had om zoveel mensen op te vangen. En wie was verantwoordelijk? In veel plaatsen boden burgers spontaan hulp. Zij richtten steuncomités op die voor opvang, kleren en voedsel zorgden. Het was behoorlijk improviseren en hulpacties verliepen soms chaotisch. Al vrij snel nam de regering de regie in handen en informeerde bij burgemeesters hoeveel vluchtelingen hun gemeente kon opnemen. Driekwart van de 110 gemeenten zou mee gaan doen.

VLUCHTOORDEN

Burgervluchtelingen vonden onderdak bij particulieren, huurden zelf woningen, of kwamen tijdelijk terecht in een noodopvang, zoals leegstaande fabrieken, kassen en een circus. Zij die niet in hun eigen onderhoud konden voorzien, vooral vrouwen en kinderen, werden ondergebracht in gesloten vluchtoorden, een fraai woord voor kampen. Deze werden snel uit de grond gestampt, zoals Albertsdorp in Soesterberg, Elisabethsdorp in de Bokke-duinen en Nieuwdorp in het Soesterkwartier. Op kleine

Ingang van het vrouwenkamp Albert's Dorp bij Soesterberg

schaal kregen ze hun eigen scholen, kerken, ziekenposten, cafés en werk- en recreatieruimten. De bewoners deden het huishoudelijk- en onderhoudswerk. Ze gaven les aan lotgenoten of naaiden tegen betaling ondergoed voor militairen en andere vluchtelingen.

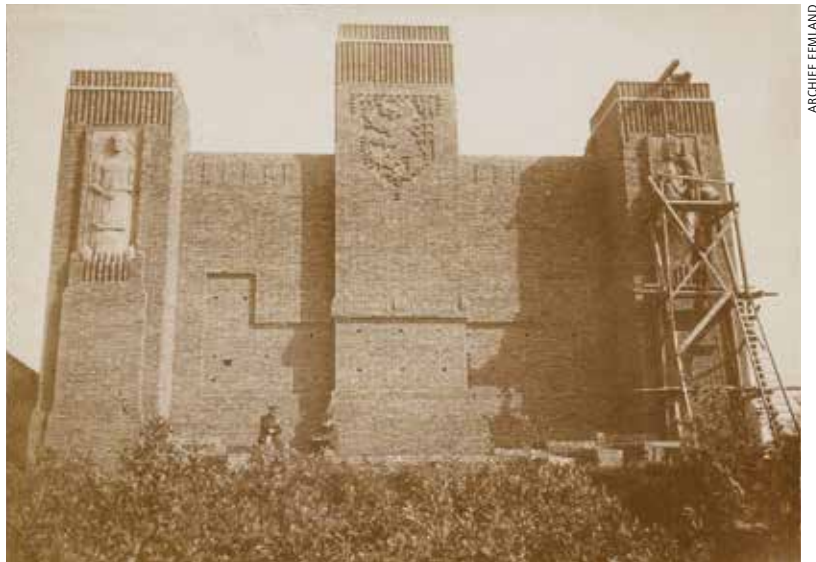
SCHIFTING

Met enige zorg en argwaan werd er in Nederland gekeken naar wie er kwamen. Hoeveel van hen waren armlastig? Zaten er ook misdadigers, zwervers, politieke onruststokers, of spionnen onder? De regering classificeerde vluchtelingen in goeiden, fatsoenlijke behoeftigen, minder gewensten en ongewensten. De goeiden vonden hun weg wel en hadden weinig tot geen ondersteuning nodig. Financiële steun werd alleen gegeven aan hen die instemden met een verblijf in een vluchtoord. Welke dat werd, hing af van hun classificering. Fatsoenlijke behoeftigen gingen naar Ede, minder gewensten naar Nunspeet. Tegen deze vorm van vrijheidsberoving protesteerden zowel vluchtelingen als Nederlanders. De regering hield vol, want 'wie niet meer voor zichzelf kan zorgen is in wezen al onvrij',

maar stond de kampbewoners wel meer vrijheden toe. De verantwoordelijke minister rekende erop dat zo iedere vluchteling de huisvesting kreeg die bij zijn of haar sociale achtergrond hoorde.

INTERNERING

35.000 Belgische militairen vielen onder een ander regime. Zij waren gevlucht om aan krijgsgevangenschap te ontkomen. Ze werden daarom nog lang met een scheef oog aangekeken door hun eigen regering die deze vlucht afkeurde. Bij de Nederlandse grens waren ze ontwapend en naar steden met kazernes vervoerd. Daar werden zij geïnterneerd: zo schreef het oorlogsrecht dat voor. Zij moesten namelijk worden belet om weer te gaan deelnemen aan de strijd. De regering hield zich daar strikt aan om de neutraliteit van ons land niet in gevaar te brengen. In Amersfoort kwamen 15.000 soldaten terecht in de Juliana van Stolberg-kazerne die voor deze aantallen veel te klein was. Ook het tentenkamp op het kazerneterrein pilde uit. Bij Zeist werden toen twee barakkenkampen neergezet, waar de soldaten achter prikkeldraad en streng bewaakt werden vast gehouden.

ARCHIEF EEMLAND

Belgenmonument in aanbouw, 1917.

SCHOLING EN VORMING

In de kampen werden scholen opgericht waar bijna 6000 Vlaams- of Franstaligen leerden lezen en schrijven. Lessen in talen, wis- en natuurkunde werden aangeboden. Op zogeheten werkscholen werden praktische vakken gegeven. De nieuw verworven vaardigheden konden direct in praktijk worden gebracht, zowel binnen en buiten het kamp, want het regime werd versoepeld. De opleidingen verhoogden niet alleen de eigenwaarde van de vluchtelingen, maar verbeterden ook hun uitgangspositie om, hier of bij terugkeer, een nieuw bestaan op te bouwen. Ook aan sport werd gedaan, zoals voetbal, kaatsen en wielrennen. Er waren wedstrijden binnen de hekken van het kamp en tegen teams van buiten. Daarnaast was er ruimte voor toneel, muziek, zang en dans. Het verzachtte het harde leven van de vluchtelingen.

TERUGKEER

Amersfoorters raakten gewend aan de aanwezigheid van zoveel vluchtelingen in en rond de stad. Volgens kranten uit die tijd gingen zij op goede voet met elkaar om. Uit dankbaarheid bouwden de Belgen een herdenkingsmonument, dat in 1917 gereed kwam. Op de Berg buiten de stad, door hen wel de Nederlandse Belgenhoofdstad genoemd. Na de wapenstilstand van 11 november 1918 keerden vrijwel alle Belgen terug naar huis.

REKENING

De Nederlandse regering presenteerde het verwoeste en kaalgeplukte België de rekening voor de opvang van militairen (53 miljoen gulden) en burgers (45 miljoen gulden). Het mocht volgens internationaal recht, maar ongevoelig en benepen was het wel. De toch al niet al te beste betrekkingen tussen beide landen verzuurden nog meer. Toen de relatie weer verbeterde, brachten koning Leopold III en koningin Wilhelmina in 1938 gezamenlijk een bezoek aan het Belgenmonument. ●

ARCHIEF EEMLAND

Interneringskamp Zeist: 'Eten halen uit de keukens'.

PROTEST

In de barakken was het koud en vochtig, de hygiëne slecht. Het eten was ondermaats en voor extra voedings- en genotsmiddelen betaalden de geïnterneerde soldaten woekerprijzen. Het leidde tot veel protesten. In december 1914 greep de kampleiding hard in en er vielen acht doden en achttien gewonden. De verontwaardiging in België en Nederland was groot. Een jaar later werd de Bond van Belgische Arbeiders in Nederland opgericht die de belangen van de geïnterneerden met succes ging behartigen: de leefomstandigheden verbeterden.

Jan Niessen is stadsgids bij het Gilde Amersfoort en verzorgt rondleiding op het Belgenmonument.

EEN 'INDIAEN' IN AMERSFOORT (1633)

Amersfoorters en het koloniale verleden

Uit recent historisch onderzoek blijkt dat Nederland en grote steden als Amsterdam, Delft en Utrecht en hun toenmalige inwoners zich schuldig hebben gemaakt aan de uitbuiting en slavernij, die het directe gevolg waren van het economische winstbejag. Tot nu toe is de historische discussie langs Amersfoort heengegaan.

door HANS SMIT

Amersfoorters waren al bij het begin van de kaapvaart, eind 16^e eeuw en begin 17^e eeuw, tegen de Spanjaarden en Portugezen, betrokken bij de pogingen van de Nederlanders om vaste voet te krijgen in Afrika, India en de Indische archipel. Het doel was zowel afbreuk doen aan de vijand als een zo fors mogelijke hap te nemen uit de lucratieve handel met deze streken (specerijen!).

ACTIEVE AMERSFOORTERS

Pieter Both, voorbestemd om deel te nemen aan het stadsbestuur, wisselde zijn plek op het kussen af met reizen naar de Oost. Eind 1599 voer hij als admiraal naar Oost-Indië, waar hij op Bantam de oud-Amersfoorter Steven van der Hagen ontmoette. Na de oprichting in 1602 van de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC), waarin de krachten van alle voorcompagnieën waren gebundeld, was Van der Hagen de admiraal van de eerste vloot van de VOC en Both in 1609 de eerste gouverneur-generaal. Met hen gingen verschillende Amersfoortse jongeren scheep. Aan Both is het te danken dat de VOC zich op de specerijenhandel in de Molukken concentreerde en dat er een eerste vestiging bij Jacatra kwam, het begin van Batavia. Both overleed op de terugreis begin 1615 bij Mauritius en liet zijn weduwe Sophia geboren Van Duverden van Voort in grote welstand achter.

AMERSFOORTSE AANDEELHOUDERS VAN DE VOC

Alleen van de Kamer Amsterdam van de VOC is het aandeelhoudersregister bewaard gebleven. Vijftien in Amersfoort wonende personen blijken aandelen te hebben aangeschaft, voor bescheiden bedragen. De laagste bedragen, 100 en 150 gulden, kwamen van

Linksboven: Pieter Both (1568-1615), gouverneur-generaal (1610-14).

Rechtsboven: Steven van der Hagen (1563-1621). Tekening Aert Schouman, 18^e eeuw.

de twee predikanten. Verder wilden een apotheker, enkele heren die af en toe deel uitmaakten van het stadsbestuur en drie vrouwen aandeelhouder worden. De hoogste bedragen kwamen van de koopman Hendrik Schut (1000 gulden) en de lakenkoper Wouter Meijnsz (1800 gulden). Hoewel deze bedragen in het niet zinken vergeleken met de tienduizenden guldens waarvoor de grote Amsterdamse kooplieden intekenden (waaronder enkele van Amersfoortse komaf), was in de landstad Amersfoort wel degelijk interesse om overzees geld te verdienen.

VAN DAM

Peter van Dam, in 1610 uit het stadsbestuur verwijderd maar in 1619 door prins Maurits tot burgemeester benoemd, legde 900 gulden in. En de Van Dams bleven belangen in de VOC houden. De gelijknamige kleinzoon Peter van Dam verwierf in 1652 het prestigieuze ambt van advocaat van de VOC, in welke functie hij als een secretaris van de vergaderingen van Heren Zeventien, het hoogste bestuur, en van de Kamer Amsterdam voorbereidde en begeleidde. Rond 1700 schreef Van

Dam een fundamentele geschiedenis van de VOC vanaf de oprichting.

BOTH - HENDRIKSEN - BOTH HENDRIKSEN

Pieter Both moet veel geld hebben verdiend. De akte van scheiding van zijn boedel tussen zijn weduwe en zijn kinderen vermeldt veel uitstaand geld, onroerend goed, vijf balen peper en een kapitaal van 6800 gulden in de VOC. Pieters nazaten zijn sterk bij de handel op Indië betrokken gebleven: zijn achterkleinzoon Hendrik Both bracht het in 1710 tot bewindhebber van de Kamer Amsterdam van de VOC, toen het de toerbeurt was van de (land!)stad Utrecht om een bewindhebber aan te stellen. Hendriks dochter Bartha trouwde eerst met de advocaat mr. Samuel Padtbrugge, die in 1733 naar Batavia vertrok om raad van Oost-Indië te worden, en daarna met Willem Hendriksen. Deze was een gepensioneerde scheepskapitein van de VOC uit Middelburg die in Amersfoort kwam rentenieren. Zijn huwelijk leverde hem een plaats in het stadsbestuur op en zijn geld investeerde hij in de aankopen van een grote tabaksschuur en -land, een jeneverbranderij en het huis Rommelenburg. De kinderen van Willem Hendriksen kregen de achternaam Both Hendriksen. Jongste zoon Jan was eerst stadssecretaris van Amersfoort en daarna raadsheer in het Provinciale Hof van Justitie te Utrecht. Jans zoon was begin 19^e eeuw een Utrechtse multimiljonair.

OOST-INDISCH GELD IN AMERSFOORT

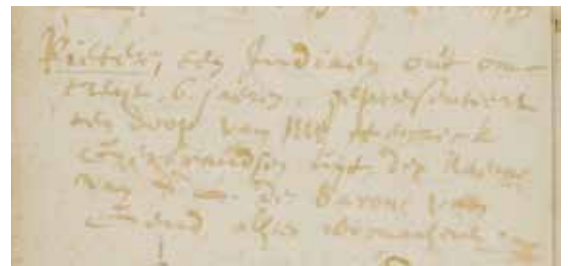
De serie Oost-Indische testamenten in het Nationaal Archief licht ons in over de Amersfoorters die in Oost-Indië achterbleven. Zo vertrokken Pieter van de Velde, burgemeesterszoon, en Albertus Pontkaas, chirurgijn, beiden in 1734 naar de Oost. In 1759 maakten zij hun testament op. Het geld van Van de Velde, vooral verdiend in de opiumhandel, kwam deels bij de familie in

Pieter, een Indiaen out omtrent 6 jaeren, gepresenteert ten doop van Mr. Henrick Gerbrandsen uijt den naeme van S[ijn] G[enade] den baron van Gend, alhier woonachtich.

Uit het Doopregister van de Sint-Joriskerk, 1633.

Het kasteel van Batavia, door Andries Beeckman, ca. 1662.

Amersfoort terecht. Ook de armenzorg van de gereformeerde diakonie kreeg duizend gulden en profiteerde zo indirect van de opiumhandel. De vrijgezel Pontkaas had 'vrije vrouwen' in dienst, aan wie hij zijn huis en zijn drie tot slaaf gemaakten naliet. De Amersfoortse Adriana Johanna Wijborgh trouwde de koopman Johan Bacheracht, die opklom tot directeur van de vestiging in Bengalen (India). Ook hier vloeide veel geld naar de familie in Amersfoort en naar de gereformeerde armen. De 28 tot slaaf gemaakten zouden na de dood van het echtpaar moeten worden vrijgelaten. Een van hen was als kind ooit geschonken door de vrouw van Pieter van de Velde.

WESTINDISCHE INDIAEN

Op 17 december 1633 vond in de Sint-Joriskerk de doop plaats van 'Pieter, een Indiaen, out omtrent 6 jaeren'. Waarschijnlijk kwam het kind uit West-Indië in het kielzog van een zekere Willem Weijman, die zich een week later vanuit West-Indië in Amersfoort vestigde. De kleine Pieter zal een curiositeit zijn geweest in de stad. Hij maakte deel uit van het huisgezin van kolonel Walraven baron van Gendt, wiens woonhuis het voormalige Sint-Jansklooster was.

WIC

De oprichting van de Westindische Compagnie in 1621 betekende dat de militaire en economische inspanningen van de Nederlanders zich nu ook op de landen aan weerszijden van de Atlantische Oceaan konden gaan richten. Voor de aanvoer van slaven uit Afrika maakte men zich meester van de Portugese forten in Ghana en Angola. In Brazilië werd de regio Pernambuco veroverd. Ook Amersfoorters waren daarbij betrokken, zoals Nicolaus Ketelius, predikant in 1640 in Brazilië, en Tijmen Pietersen (van Wijert), kapitein van Luanda.

De (voorzichtige) conclusie kan zijn dat Amersfoorters in de 17^e eeuw betrokken zijn geweest bij de verovering van kolonies in Oost- en West-Indië en daarna bij de handel in en het bezit van tot slaaf gemaakten. Nader onderzoek is gewenst. ●

Hans Smit is gepensioneerde historicus.

Waar ging je zo laat naar toe?

Een smalle eikenhouten plank, aan de uiteinden breder dan halverwege, met een vierkant gat in het midden. Gang geleden werd het tijdens een opgraving gevonden in een Amersfoortse beerput aan de Valkestraat.

door JOS WIELDERS

CENTRUM VOOR ARCHEOLOGIE

Klankbord van klepper, gevonden in Amersfoort.

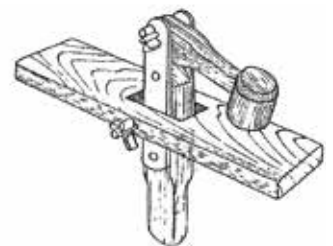
Als je dit plankje ziet is het moeilijk om meteen de functie ervan voor te stellen. Maar een kenner ziet het meteen: het klankbord van een klepper. Een klepper werd gebruikt om iets aan te kondigen en gaat terug tot de prehistorie. Als in de middeleeuwen een melaatse passeerde, waarschuwde hij omstanders middels een klepper. Ook kondigde de nachtwaker zo het uur van de nacht aan. Of bracht de dorpsomroeper het laatste nieuws. In een katholieke omgeving was de klepper het alternatief voor een altaarschel of kerkklok in de stille dagen voor Pasen.

SLAGINSTRUMENT

In de meest simpele uitvoering worden twee identieke plankjes tegen elkaar geslagen, zoals bij Spaanse castagnettes. Alternatief is een plankje, waar aan weerszijden twee korte plankjes bevestigd zijn, die bij ritmisch bewegen een klappend geluid maken. In Nederland noemen we dit een *klikspaan* - in het middeleeuws een *clapspaen*. In oud-Nederlands betekent *klappen* of *kleppen* nog steeds praten. En een vrouw met teveel praatjes heette vroeger een *klapspaan* of *klikspaan*.

Eeuwenlang bestaat ook een derde type klepper, waarbij een hamer scharnierend op een handvat is bevestigd. Door de klepper heen en weer te bewegen slaat de hamer beurtelings op de uiteinden van een plankje/klankbord. Dit is het type klepper waarvan wij het klankbord vonden.

Kerkklepper of *crotalus*, vergelijkbaar met de Amersfoortse klepper.

KLIKSPAAN VAN MELAATSEN

Melaatsheid kwam tussen ca 1100 en 1600 via kruistochten en handel uit het Midden-Oosten naar Europa. Bij verdenking op melaatsheid moest de patiënt gekeurd worden via een 'schouw'. Deze werd uitgevoerd door een driehoofdig team: een chirurgijn, een dokter en een pastoor. Bij een positieve diagnose kreeg de patiënt een 'Vuylbrief' (bevestiging van de besmetting), een genummerde klikspaan

Melaatse met lazarusklepper, eind 15e eeuw. Uit het manuscript van Barthélémy l'Anglais.

Melaatsheid of lepra is een besmettelijke huid- en zenuwziekte die handicaps en verminkingen veroorzaakt. Melaatsen in de middeleeuwen waren buiten de samenleving geplaatst en vonden onderdak in een zogenoemd Lazarushuis. In Amersfoort stond het Lazarushuis buiten de Kamperbuitenpoort en functioneerde vanaf 1404-1416 tot 1641. Lazarus was de beschermheilige van de melaatsen.

en een soort witte hoofdbedekking. Met de klikspaan of Lazarusklepper moest een melaatse zijn komst aankondigen; daarnaast gaf het kleppen de burgers gelegenheid om een aalmoes klaar te leggen. 'Met de klap moeten lopen' betekende dan ook bedelend moeten rondgaan met de klikspaan. Het woord klaploper betekent momenteel iemand die op kosten van anderen leeft. En het liedje 'Klikspaan, boterspaan, je mag niet door mijn straatje gaan' slaat op het verbod voor leprozen om door nauwe straatjes te gaan, waar onvoldoende afstand gehouden kon worden. Eigenlijk net zoals onze 'anderhalve-meter samenleving' ter preventie van corona- besmettingen.

KLEPPERMAN

De klepperman in stad of dorp kon verschillende taken hebben, zoals omroeper, lantaarnopsteker of nachtwacht. Omroepen van nieuws en overheidsberichten was vooral noodzakelijk toen er nog geen kranten waren of te weinig mensen, die ze konden lezen. En de term *omroeper* leeft nog steeds voort. Aan *Boeren, Burgers en Buitenlui* bracht de omroeper het goede en het slechte nieuws.

Nachtwachten werden vooral tussen 1600 - 1900 aangesteld. In Hengelo rond 1910 was Gerard Bretveld nacht-

Het Kleppermanshuisje aan de Lange-straat, tegen de Sint-Joriskerk, ca 1890.

IN AMERSFOORT

Gedocumenteerde kleppermannen zijn onder andere in Oisterwijk, Hardenberg, Hellendoorn, Amerongen, Bronkhorst en Amersfoort. Rond 1840 was Dirk Hageman klepperman in Amersfoort; hij woonde in de Sint-Agathastraat. Andere kleppermannen in die tijd waren Willem Hazalaar, Frederik Jagtenberg en Wijnend Mieris. Hun uitvalsbasis was het kleppermanshuisje naast de Sint-Joriskerk aan de Langestraat, daterend uit 1586 en afgebroken in 1901. De Amersfoortse kleppermannen gingen op pad *'bewapend met piek of stok en sabel en verder de ratel of klepper en een lantaarn'* met de volgende instructies (1619, Archief Eemland): *'De ratelwacht geordonneerd ingaande oktober, 's avonds om negen uur aan te treden op de Hof, behoorlijk bewapend, en ieder in zijn kwartier de nachtwacht punctueel waar te nemen volgens de instructie die daarop gemaakt is, tot 's morgens als de klok vier uur geslagen heeft en door hen is geroepen, tot vijf uur toe.'*

KATHOLIEKE KLEPPER

In de Goede Week voor Pasen paste een sobere kerkdienst en daarom bleven in de katholieke kerk de altaarschellen en kerkklokken stil. Om toch de aandacht van de gelovigen te vragen tijdens de kerkdienst werd een houten klepper gebruikt. Ook klokluiden, zoals 's ochtends vroeg het Angelus, kon in deze droeve stille dagen natuurlijk niet plaats vinden. In plaats daarvan gingen misdienaars 's ochtends vroeg met de klepper rond. De auteur van dit artikel is in midden-Limburg in de jaren zestig nog met de klepper rond gegaan. Deze traditie is plaatselijk tot de dag van vandaag blijven bestaan, bijvoorbeeld in Luyksgestel of in vele Duitse dorpjes (*Osterklappern*).

CONCLUSIE

Onze plank is ofwel afkomstig van een klepperman/nachtwacht, ofwel is hij gebruikt als kerkklepper. Feit is dat het middengedeelte zodanig smal en kwetsbaar was, dat dit exemplaar waarschijnlijk maar een kort leven heeft gehad of misschien vroegtijdig afgekeurd is, omdat geen duidelijke inslagsporen van de hamer zichtbaar zijn. Ook is de ouderdom helaas niet vast te stellen. ●

OUDEHENGEL

Gerard Bretveld, nachtwacht, lantaarnopsteker en klepperman in Hengelo, ca 1915.

wacht, lantaarnopsteker en klepperman. Hij moest de olielampen 's avonds om 22 uur aansteken en een paar uur later weer doven. Als nachtwacht maakte de klepperman zijn rondes en om elf uur en twaalf uur 's avonds noemde hij luidkeels het uur door te roepen 'Elf heeft de klok, de klok heeft elf'. Niet voor niets dat een oud kinderliedje begint met 'Klepperman van elfven, waar ga je zo laat naar toe'. Het beroep is verdwenen rond 1930.

Dochter Hannie over haar vader

Honderd jaar geleden was Amersfoort een van de eerste Nederlandse steden met een eigen monumentenverordening. De Gemeente ging aan de slag met de nieuwe erfgoedtaken en de Dienst Bouw- en Woningtoezicht vervulde hierin een belangrijke rol. In het archief van Monumentenzorg bevindt zich nog altijd veel materiaal uit deze beginjaren. Wie waren deze monumentenzorgers van het eerste uur?

door SANDRA HOVENS
en TESSA BECKMAN

De zorgvuldig vastgelegde historische informatie en tekeningen over restauraties uit de jaren 1920-1945 zijn veelal het werk van A.J. van den Tol. Hij kreeg vanuit zijn functie bij de gemeentelijke afdeling Bouwtoezicht al vroeg een voorliefde voor het erfgoed en ontwikkelde zijn kennis hierover. Zijn dochter Hannie Schilperoord-van den Tol schonk onlangs een deel het privé-archief van haar vader aan Monumentenzorg. In een geanimeerd gesprek vertelt Hannie over haar vader.

We weten weinig over je vader, kun je ons meer over hem vertellen?

'Mijn vader werd als Adrianus Joost van den Tol in 1891 geboren in Bruinisse (Zeeland), in een groot onderwijzersgezin. Op zijn negende werd hij wees, nadat zijn beide ouders kort na elkaar overleden aan tuberculose. Na de lagere school moest hij daarom aan het werk; zo kwam hij in de bouwwereld terecht. Hij toonde zich leergierig en ontwikkelde zich verder door avondstudie. De passerdoos die hij in die tijd kocht en die ik van hem heb gekregen laat ook zien hoe hij was: alle onderdelen zien er nog keurig uit.'

Hannie vervolgt: 'Mijn vader werkte aan nieuwbouwprojecten in Vlissingen en ging vervolgens naar Den Bosch, waar hij opzichter werd bij de fortificaties. Met goede getuigschriften kwam hij via diverse functies in Nijmegen terecht waar hij werkte aan de voorbereiding van de nieuwe infanteriekazerne. De historische stad Nijmegen maakte veel indruk op hem.'

Hannie Schilperoord-van den Tol met de oude passerdoos van haar vader.

A. J. van den Tol, omstreeks zijn pensionering in 1956.

Hoe kwam hij in Amersfoort terecht en wat vond hij van de stad?

'Eind 1919 reageerde hij op een vacature van de gemeente Amersfoort, als inspecteur Bouwtoezicht. Zijn eerste indruk van de stad was echter niet erg positief, na zijn ervaringen in Nijmegen. Tot vlak voor zijn overlijden op 94-jarige leeftijd heeft mijn vader heel veel herinneringen opgeschreven, waaronder een minutieuze beschrijving hoe de stad eruitzag rond 1920. Samengevat vond hij het toen maar een 'gat' om te wonen en te werken: hij zou het er wel een jaar of vijf uithouden... Dat werd anders. Hij ontmoette mijn moeder en trouwde in november 1923. Ze gingen aan de Leusderweg wonen. Blijkbaar kon hij in dit 'gat' veel betekenen, er was heel wat te verbeteren in die tijd.'

Hoe kwam je vader in aanraking met monumenten en wat was zijn rol hierbij? In ons archief hebben wij van zijn hand zorgvuldige beschrijvingen en tekeningen van de restauraties van de Dieventoren, de Lutherse kerk en diverse andere projecten. Vooral tijdens de Tweede Wereldoorlog gebeurde er veel!

'Ik ben zelf een nakomertje in ons gezin (geboren in 1945), dus heb de informatie hierover vooral in zijn memoires moeten lezen. Vanaf de jaren '20 kwam er aandacht voor monumenten en restauraties: dit werd een taak van de afdeling Bouwtoezicht. Hij had regelmatig overleg met de rayonarchitect van het Rijksbureau voor de Monumentenzorg en van burgemeester Van Randwijck kreeg hij later veel waardering voor zijn werk. Mijn vader had een grote belangstelling voor geschiedenis en hij dook enthousiast in dit onderwerp. Hij legde veel vast in tekeningen en beschrijvingen. Dat is bijzonder voor een tijd waar veel op het steiger werd opgelost.' Ze gaat verder: 'In zijn verslagen beschrijft hij hoe het kwam dat

er in de oorlog veel werd gerestaureerd in Amersfoort. 'Monumentenzorg zag zijn kans, want de Duitsers met hun afschuwelijke *Blut und Boden*-doctrine steunden een vrijgevig cultuurbeleid. Bouwtoezicht ontdekte, dat restauraties veel bouwvakkers vrijwaarden voor tewerkstellen in Duitsland en animeerde daartoe verschillende eigenaren.' Restauraties waren arbeidsintensief en vroegen weinig (nieuw) materiaal. Dankzij de goede samenwerking tussen gemeente, rijk en particulieren kon er gedurende de Duitse bezetting volop worden gerestaureerd in Amersfoort. Zo werd Huis Tinnenburg onder handen

Tekeningen van Van den Tol waarin hij de bouwsporen vastlegde bij de restauratie van de Dientoren (1942).

Huis Tinnenburg tijdens de restauratie in 1942.

ARCHIEF EEMLAND

in historisch Amersfoort. Zo maakte hij na zijn pensionering nog diverse verslagen van restauratieprojecten waaraan hij had gewerkt in de oorlogsjaren (*bewaard in Archief Eemland, red.*). Ook stadsjournalist Henk Poot maakte graag gebruik van zijn kennis en noemde hem in een in memoriam een belangrijk medewerker voor de krant 'achter de schermen'.

genomen en ook de Dientoren.' Het Rijk gaf aan dat de Dientoren moest worden voorzien van een poortdoorgang, op basis van de historische beschrijving van Van Bommel. Van den Tol had hierbij – terecht – zijn bedenkingen. Hij legde tijdens de werkzaamheden minutieus alle bouwsporen vast, als een bouwhistoricus *avant-la-lettre*.

Toch ging hij na de oorlog niet verder met dit werk, hoe kwam dat?

'Zijn collega J. Kapteijn ging in diezelfde periode ook aan de slag met restauratieprojecten. Na de oorlog werd een apart gemeentelijk bureau Restauraties opgericht en de keuze viel op Kapteijn. Kapteijn was wat flamboyanter en mijn ernstige en zorgvuldige vader stond bij het gemeentebestuur waarschijnlijk wat meer in de schaduw. Dat hij niet verder kon met de restauraties heeft hij altijd zeer betreurd.'

Van den Tol werd Hoofdinspecteur en later Hoofd van de afdeling Bouw- en Woningtoezicht en had diverse nevenfuncties tot zijn pensionering in 1956. 'Ook daaruit haalde hij veel voldoening. Hij bleef heel geïnteresseerd

Sandra Hovens is restauratiearchitect en Tessa Beckman is cultuurhistoricus, beiden op de afdeling Monumentenzorg van de Gemeente Amersfoort.

Hoe heeft jouw vader jou beïnvloed?

'Mijn vader was een liefdevolle zorgzame man en (groot) vader, rechtdoorzee, verantwoordelijk, heel vredelievend en met een groot rechtvaardigheidsgevoel. En vooral: eerlijk. De liefde voor geschiedenis kreeg ik van hem mee. Tijdens uitstapjes bezochten we vaak historische gebouwen. Ik werd zelf basisschooldocent en geschiedenis was mijn favoriete vak.'

Wat is je favoriete plek in Amersfoort?

'Dat is de omgeving van het Burgerweeshuis, bij het doorkijkje over de gracht naar Monnikendam en huis Tinnenburg en de Dientoren. Ook mijn vader vond dit een bijzondere plek. De restauratie van het middeleeuwse huis Tinnenburg vormde voor hem een bijzondere herinnering. Hij was intens van de stad gaan houden en zou Amersfoort nu zeker niet meer typeren als een onooglijk 'gat' om in te wonen en werken. Met de vele restauraties heeft hij daaraan ook zelf mogen bijdragen.' ●

Mondriaan en de Haagse School

Dit jaar is het 150 jaar geleden dat Piet Mondriaan in Amersfoort werd geboren. Amersfoort eert haar beroemde 'zoon' in dit herdenkingsjaar met allerlei evenementen en een uitgebreid cultureel programma, onder de overkoepelende titel 'Feest van de verbeelding'.

door **ONNO MAURER**

Museum Flehite organiseert in dit kader de tentoonstelling 'Naar de natuur; Mondriaan en de Haagse School'. Een tentoonstelling die Mondriaans landschapschilderkunst uit de jaren 1892-1908 in de context plaatst van die van de Haagse School. De centrale vraag is hoe de landschapskunst van de schilders van de Haagse School, 'en plein air' vervaardigd, zich verhoudt tot de studies en schetsen van Piet Mondriaan, die hij buiten zijn atelier maakte. Werkte de jonge Mondriaan 'slechts' in de trant van de door hem bewonderde voorgangers, of diende zich in zijn traditionele ogende landschappen al iets nieuws aan?

WINTERSWIJK

Piet Mondriaan (Amersfoort 1872-1944 New York) groeide op in een beschermd protestants milieu, als zoon van de hoofdonderwijzer van de christelijke lagere school aan de Kortegracht. In 1880, toen Piet acht jaar was, verruilde het gezin Amersfoort voor Winterswijk, waar vader Pieter Cornelis een vergelijkbare aanstelling had gekregen. In Winterswijk, toen Piet ongeveer twaalf jaar oud was, werd duidelijk dat hij zijn vaders tekentalent had geërfd. Artistiek talent zat bij de Mondriaans overigens in de genen, want ook oom Frits Mondriaan (1853-1932) was een begenadigd amateurschilder.

OOM FRITS

Frits was kapper en pruikenmaker in Den Haag, maar besteedde ook veel tijd aan zijn grote passie voor de kunst. Hij schilderde met name landschappen in een klassieke, naturalistische stijl verwant aan de Haagse School. Veel van zijn werken verbeelden locaties in of rondom Den Haag. Frits ging regelmatig bij zijn broer in Winterswijk logeren. Hij trok dan veel op met zijn talentvolle neef die hij adviseerde en hielp zijn prille teken- en schilderkunst

verder te ontwikkelen. In de tentoonstelling hangt een klein schilderijtje dat Piet Mondriaan op zijn vijftiende maakte naast een schilderij van oom Frits. Beide werken verbeelden een vijver in het Haagse Bos, en in stilistisch opzicht is er sprake van sterke verwantschap. Het jeugdwerk van Piet toont aan dat hij de adviezen van zijn oom trouw opvolgde.

Frits Mondriaan (1853-1932), Vijver in het Haagse Bos, olieverf op doek.

NAAR DE NATUUR

Het nuchtere, calvinistische karakter van Piets vader had tot gevolg dat Piet in 1886 een 'nuttige' praktijkopleiding tot tekenleraar ging volgen. Op zijn twintigste durfde Piet het aan, tegen de wens van zijn vader in, om naar een 'echte' kunstopleiding te gaan. Hij werd toegelaten tot de Rijksakademie voor Beeldende Kunsten in Amsterdam: hij wilde niet slechts tekenleraar zijn, maar kunstenaar worden! In Amsterdam kwam hij in aanraking met de toen in Nederland wijdverbreide landschapschilderkunst van de Haagse School. De schilders van de Haagse School waren geïnspireerd door de landschapschilders die al enige decennia eerder in het Gelderse Oosterbeek actief waren. Ze trokken vanaf 1860 het landschap rondom

SIMONS & BUUNK KUNSTHANDEL, EDE

Den Haag in om naar de directe waarneming – ‘en plein air’ – strandscenes, zeegezichten, polders te schilderen. Later verlegden ze hun werkterrein tot ver buiten Den Haag en maakten ook bos- en heidegezichten; er was een kunststroming met een landelijke uitstraling ontstaan.

AMSTERDAM

Mondriaan deed in zijn Amsterdamse jaren hetzelfde. Op zijn fiets ging hij vanuit de stad – vaak in het gezelschap van zijn schildervrienden Simon Maris en Albert van den Briel – het buitengebied in. Hij had zijn favoriete plekken in het weidse polderlandschap: schilderachtige locaties aan de Amstel en het kronkelende riviertje het Gein, nabij Abcoude. Met name daar vervaardigde hij, werkend in de buitenlucht en naar de natuur, grote aantallen olieverfstudies en -schetsen. Sommige werkte hij in zijn atelier uit tot groter formaat schilderijen. Mondriaan bewonderde schilders als Anton Mauve, H.J. Weissenbruch, Willem Roelofs en Paul Gabriël; hij volgde hun voorbeeld van het buiten schilderen, ook hij schilderde persoonlijke impressies van het Hollandse polderlandschap.

MONDRIAANHUIS, AMERSFOORT

Piet Mondriaan (1872-1944), Baggermolen op de Amstel bij de Omval, 1907, olieverf op karton.

tot de natuurlijke verschijningsvorm en een enkel monumentaal bouwwerk in het landschap.

BAGGERMOLENS

Een plek nabij Amsterdam die Mondriaan vaak bezocht was de zogenaamde Omval, een driehoekig stukje land bij een bocht in de Amstel. Daar maakte hij een serie rivierlandschappen waarin een moderne industriële constructie, een baggermolen, het hoofdmotief vormt. De baggermolen was een onderwerp bij uitstek voor Mondriaan om te experimenteren met de mogelijkheden van de landschapschilderkunst. Mondriaan koos bij zijn schilderijen van baggermolens vaak voor een laat moment op de dag. Door de avondschemering worden vormen in het landschap nog slechts donkere contouren tegen een avondlucht. Als de baggermolen na de werkdag niet meer in werking was en de uitschuifbare delen naar binnen geschoven waren, ontstond een beeld van haaks op elkaar staande donkere lijnen en vlakken. Dat geheel, vanuit een frontaal perspectief geschilderd, creëert een beeld van een in het landschap waargenomen situatie dat de driedimensionale ruimtelijkheid lijkt te ontkennen.

THEOSOFIE

Met schilderijen zoals die van baggermolens had Mondriaan zich duidelijk verwijderd van de ‘traditionele’ landschapschilderkunst van de Haagse School. Ten tijde van het ontstaan van deze werken kwam Mondriaan in Amsterdam in aanraking met de Theosofie. Mede onder invloed van het gedachtegoed van deze beweging evolueerde Mondriaans landschapschilderkunst vanaf dat moment steeds meer in de richting van een ‘vergeestelijkte’ werkelijkheidsweergave en verdween het 19de-eeuwse schilderen naar de natuur in Mondriaans oeuvre steeds meer in de achtergrond. ●

De tentoonstelling ‘Naar de natuur; Mondriaan en de Haagse School’ is nog te zien in Museum Flehite t/m 29 januari 2023.

PARTICULIERE COLLECTIE

Piet Mondriaan (1872-1944), Bocht in het Gein met drie geïsoleerde populieren, 1905, olieverf op doek.

VERFSTREKEN

Maar Mondriaans weergaven van molens en boerderijen aan het Gein, solitaire of gegroepeerde bomen in een rivierbocht, knotwilgen aan een poldersloot, zijn analytischer van aard dan vergelijkbare werken van zijn inspiratoren. Mondriaans vroege landschappen zijn geschilderd in bredere verfstreken: in zijn luchten, molens, boerderijen en weilanden ontwaren we de eerste aanzetten tot een vlakmatige, geabstraheerde opbouw van de motieven. Mondriaans vroege landschappen zijn, in tegenstelling van die van de Haagse School, niet anekdotisch van karakter. Op landschappen van de Haagse School zien we allerlei vormen van menselijke activiteit, terwijl Mondriaan zich beperkt

Onno Maurer is directeur-conservator van Museum Flehite.

Mini-opgraving in het Soesterkwartier

In het kader van Nationale Burendag in september 2022 vond in de buurttuin nabij de Jordanus Hoornstraat en de Nicolaas Pienemanstraat een kleine archeologische opgraving plaats. Als buurtbewoners en professioneel archeologen vonden de auteurs het aardig om – na overleg met de stadsarcheologen van Amersfoort – het concept ‘kleine archeologische proefputjes met omwonenden graven’ ook in onze eigen buurt te doen.

door ROOS VAN OOSTEN
en EMILE EIMERMANN

Het concept van archeologische proefputjes met buurtbewoners is al succesvol elders toegepast, zoals in Noord-Brabant en Engeland (CARE - *Community Archaeology Rural Excavations*). Op de bewuste zaterdagochtend van de Burendag regende het bijna voortdurend, maar de belangstelling was er niet minder om. Het was een mooie aanleiding om nader te kijken naar de geschiedenis van de buurt met straatnamen van Amersfoortse schilders.

De proefput naast de tafeltennistafel. Hieruit kwamen de meeste vondsten, waaronder de jerry-can.

HUIS PUNTENBURG

In de 19^e eeuw waren de Soesterweg (toen *Straatweg op Naarden* of *Rijksstraatweg*) en de Noorderwierweg (toen *-Oude- Soesterweg*) al aanwezig. Tussen de twee straten was er vooral bos en bouwland en af en toe een buitenverblijf. In ons onderzoeksgebied lag de *Puntenburg*. Dit buitenhuis lag niet ter hoogte van het senioren-wooncomplex Puntenburg, zoals weleens gesuggereerd wordt, maar ter hoogte van Puntenburgerlaan 66, waar tegenwoordig een tweewielerzaak is gevestigd.

Een bekende 18^e-eeuwse bewoner van de Puntenburg is de schrijver en patriot Pieter Pijpers (1748-1805). In 18e-eeuwse transportakten blijkt het buitengoed twee percelen te omvatten, een *plezierhof* of tuin en een speel- of zomerhuis. Dat is ook de situatie die op de ingekleurde kadastrale kaart van 1830 goed zichtbaar is. Kort voor de oorlog is het huis, dat laatstelijk een café was, gesloopt.

WONINGEN

Al voor 1900 verrijzen de eerste rijtjeshuizen langs de huidige Soesterweg en aan de zuidzijde van de Gerrit van Stellingwerfstraat. De latere Pieter Pijpersstraat bestaat ook al op de kaart van 1888, maar toont pas op de kaart van 1929 bebouwing. Tussen de straten lag een groot binnenterrein met tuinen, totdat er in 1952 series eengezinswoningen verrezen. Het ontwerp van de Amersfoortse schildersbuurt lijkt onderdeel uitgemaakt te hebben van het Kernplan uit 1950 van de hand van de veelgeprezen stadsarchitect en stedenbouwkundige David Zuiderhoek. Het Kernplan voorzag in de metamorfose van de oude binnenstad, de demping van de Stadsring en de aanleg van de Amsterdamseweg met rotonde en aanleg van nieuwe wijken.

GROND

De twee kleine proefputjes hadden een omvang van 1 m² en een uiteindelijke diepte van ca. 1,2 m beneden het maaiveld. Tot een vrij diep niveau betrof het geërodeerde grond waaruit, hoewel van bebouwing ter plekke tot 1950 volgens de bestudeerde kaarten geen sprake is. Het schone, onverstoorde dekzand bevond zich op ca. 5,1 tot 5,2 m+NAP. We hebben geen aanwijzingen gevonden dat er een landbouwdek is opgebracht om de schrale grond vruchtbaarder te maken.

Uitsneden uit plattegronden met aangegeven de huidige straatnamen. De blauwe stippen geven de positie van proefputten weer. Kaarten Archief Eemland, in GIS op de juiste positie gelegd.
1830, ingekleurd door J.D.H. van der Neut
1888 (I. van Vooren en P. Wagenmaker)
1929 (wed. J. Ahrend & Zoon)
1950 situatietekening behorend bij het Plan voor de stadskern. D. Zuiderhoek.

ger gewoonte, alles wat je niet meer nodig had domweg in de grond te begraven. Indien de CVM-plastic zak indicatief is voor het merendeel van het vondstmateriaal, dan zal in de periode een flink diep gat zijn gegraven. Ook al is het maar kortgeleden, zelfs met veel meedenkende omwonenden van het eerste uur herinnerde niemand zich een groot diep gat. Niettemin was onze mini-opgraving een leuke afwisseling naast het reguliere onderhoud in de buurttuin en een spannende zoektocht naar lokale geschiedenis. Dit smaakt zeker naar meer! ●

POST-MIDDELEEUWSE SCHERVEN, JERRYCAN EN CVM-ZAK

De meest tot de verbeelding sprekende vondst is een metalen jerrycan. De jerrycan voor 20 liter benzine is een Duitse uitvinding uit 1936 die al spoedig door de geallieerden is overgenomen. Jerrycan betekent overigens *moffenblik*, de Duitsers noemen het een *Kanister*. Of onze op één meter diepte gevonden jerrycan uit WOII stamt is zeker niet gezegd: tekst kon niet ontwaard worden en het model jerrycan is nagenoeg onveranderd in gebruik gebleven. Een andere metalen vondst konden wij vooralsnog niet duiden: een dikke, lange schroef, met een oog en twee vleugels. Erg oud hoeft dit voorwerp niet te zijn, gelet op de nabij gevonden oranje plastic zak met een militair in *Eppo*-achtige-stijl en de tekst *CVM in [alle] rangen thuis en thuis in het CNV*. CVM is de afkorting voor *Christelijke Vereniging van Militairen* die in 1975 voor alle rangen is opengesteld, in 1978 onderdeel is geworden van de FACOM, Federatie van Algemeen Christelijke Organisaties van Militairen, deze ging in 1982 op in de ACOM en sloot zich later, in elk geval voor 1989 aan bij de *Christelijke Nationale Vakverbond* (CNV) tot ongeveer 2012.

TOT SLOT

Sinds oktober 1996 is in de buurttuin een voetbalveld/ basketbalveld met stevig metalen hek en vanaf 2008 een tafeltennistafel en een glijbaan. Omwonenden van het eerste uur verhalen over de eerdere speelplaats met netten die tot ergernis van velen voortdurend kapotgingen. In de reeks grote bomen werden boomhutten gebouwd en de bult was ideaal om te crossen met een Solex. De plek bood tevens gelegenheid om, naar vroe-

Vondsten uit de twee proefputten.

Emile Eimermann is archeoloog bij Vestigia Archeologie & Cultuurhistorie en Roos van Oosten is docent stadsarcheologie aan Universiteit Leiden.

MET DANK AAN

Ruben Openneer, Hans en Petra Vissers, Steven Stoffels, Heidi van Hamersveld-de Jong en alle andere enthousiaste omwonenden. Verder dank aan Archeologisch bedrijf Vestigia Archeologie & Cultuurhistorie voor het uitlenen van opgravingsmaterialen, het Centrum voor Archeologie voor de welwillende en snelle medewerking van Sanne Beumer en Bert de Bree (conserveringsspecialist) en Johan Verspay (UvA) voor het delen van zijn ervaring van het CARE-project.

De 'Roomse' erfenis

Na de Reformatie hadden rooms-katholieken het moeilijk. Een paar eeuwen lang kon de godsdienst slechts in schuilerkerken worden uitgeoefend. Dankzij de grondwetsherziening van 1848 werden ze echter formeel niet langer in hun handelen beperkt. Voor Paus Pius IX reden om in Nederland in 1853 de bisschoppelijke hiërarchie te herstellen. Dat ging gepaard met de nodige pracht en praal en grootschalige nieuwbouwprojecten.

door JAN CAREL VAN DIJK

Deze bloeiperiode, die ruim 100 jaar zou duren, werd door de schrijver Michel van der Plas 'Het Rijke Roomse Leven' genoemd. Dat werd een gevleugelde zegswijze en sloeg op de hernieuwde gerichtheid op Rome als het wereldwijde centrum van de kerk, veel aandacht voor de katholieke identiteit, een rijke liturgie en ontplooiing op allerlei gebieden.

ONSTUIMIGE ACTIVITEITEN

Zo ontwikkelde zich een 'katholieke zuil'. Als begrip deed die pas opgeld in de vijftiger jaren van de vorige eeuw, maar er was al veel eerder sprake van een sterke afscherming van de eigen levensbeschouwelijke groep. Dit vertaalde zich onder meer in katholieke verenigingen, instellingen, vak- en standsorganisaties en zelfs eigen begraafplaatsen. Maar óók met onstuimige activiteiten op het gebied van onderwijs en zorg.

OMVANGRIJKE BOUWPROJECTEN

Voor Amersfoort ongekend grote complexen kwamen tot stand. In 1910 bijvoorbeeld het Sint-Alfonsus Retraitehuis en het Sint-Jozefklooster aan de Barchman Wuytierslaan, in 1914 het jongensinternaat Saint-Louis aan de Utrechtseweg, in 1933 Onze Lieve Vrouw ter Eem aan de Daam Fockemalaan en vanaf 1952 het Klooster Sint-Helena en het Constantijncollege eveneens aan de Daam Fockemalaan. Hierdoor ging alleen al de zuidwestelijke kant van de Amersfoortse Berg nagenoeg geheel uit katholieke kloosters, internaten en scholen bestaan. Elk op zich met vele hectares aan terreinen.

BINNENSTAD

In de binnenstad waren oude kloosters en kerken na de Reformatie inmiddels protestants of openbaar, maar halverwege de 19de eeuw werd ook daar een reeks aan gebouwen – vaak complete nieuwbouw – betrokken. Een

Reusachtige complexen in het zuidwesten.

groot deel van de Zuidsingel is nu nog in bezit van de Zusters van Onze Lieve Vrouw van Amersfoort. Het 'Huis met de Paarse Ruitjes' is daarbij het meest opzienbarende pand. 't Zand werd eveneens méér katholiek. Naast de parochiekerk Sint-Franciscus-Xaverius kwam er de R.K. Militaire Vereeniging in de Sint-Aegtenkapel, het parochiegebouw Sint-Aechten en de panden van zorgorganisatie het Wit-Gele Kruis.

MEERDERE NIEUWE PAROCHIES

De kerk aan 't Zand uit 1817 was een voortzetting van een schuilerkerk en dat gold evenzeer voor de inmiddels als gebedshuis gesloten Elleboogkerk uit 1820. Met de groei van de stad volgde in 1908 de Sint-Henricuskerk in het Soesterkwartier en in 1916 de Sint-Ansfriduskerk in het Bergkwartier. De Heilig Kruiskerk in de Kruiskamp kwam er in 1958 en de Heilige Geestkerk voor de wijken Randenbroek en Schuilenburg in 1963. Laatstgenoemde kerk is als gebouw verdwenen, maar alle andere zijn er nog. Zij het niet altijd meer ten behoeve van de rooms-katholieke eredienst.

GROEN

Zeker in de beginjaren hoefde bij de aankoop van gronden niet op een extra vierkante meter gelet te worden. Ook waren er altijd voldoende mankracht en middelen

om het groen rondom de panden uitstekend te verzorgen. Bij Onze Lieve Vrouw ter Eem aan de Daam Fockemlaan was er zelfs een tuinbaas die enkele tuinknechten aanstuurde. Hij beschikte tevens over een grote kas om ter plekke te kunnen kweken en stekken. Sinds de zusters daar weg zijn is het onderhoud er al een stuk minder. Dat is nog niet het geval bij de ware lusthof achter de kloosterpanden aan de Zuidsingel. Nu er ook op die plek steeds minder religieuzen zijn, gaat nieuwe eigenaar Schipper Bosch het geheel echter over een tijdsbestek van zo'n tien jaar herontwikkelen. De vraag dringt zich dan natuurlijk op of de parkachtige tuin uiteindelijk zo zal blijven.

Het gebied achter het Sint-Jozefklooster aan de Barchman Wuytierslaan wordt in ieder geval gedeeltelijk bebouwd. Héél bijzonder 'groen' is het terrein van het afgebroken ooit katholieke Sint-Elisabeth Ziekenhuis aan de Ringweg Randenbroek. Een geslaagd burgerinitiatief zorgde daar voor een invulling die recreatie en natuur prachtig doen samengaan.

ONVERMIJDELIJKE TERUGLOOP

Minder roepingen en minder kerkgangers leidden echter onvermijdelijk tot terugloop in het aantal activiteiten en dus benodigde panden. Het Tweede Vaticaans Concilie van 1962 tot 1965 probeerde het tij te keren, maar deze ontwikkelingen waren niet te stoppen. Dat de Heilige Mis voortaan grotendeels in de landstaal opgedragen kon worden in plaats van in het Latijn, hielp niet meer. Sterker nog, het leidde er mede toe dat conservatieve en progressieve gelovigen fanatieker tegenover elkaar kwamen te staan. Een definitief keerpunt vormde het bezoek van Paus Johannes Paulus II aan Nederland in 1985. Alleen al zijn komst zélf resulteerde in heftige protestacties bij de katholieken die verdere vernieuwingen eisten. Ook in Amersfoort, waar hij twee dagen verbleef in Onze Lieve Vrouw ter Eem.

**Kloostertuin
Zuidsingel.**

**Sacramentsdag 2022
in de Sint-Martinus-
kerk te Hoogland.**

**Jan Carel van Dijk
geeft lezingen en
schrijft over de
geschiedenis van
Amersfoort na 1850.**

MOOIE ERFENIS

Het is echter niet alleen 'kommer en kwel'. De twee in de stad Amersfoort overgebleven geloofsgemeenschappen met een eigen kerkgebouw, te weten de Sint-Franciscus-Xaverius en de Sint-Ansfridus zijn gefuseerd met die uit de regio. Ze vormen samen de nieuwe overkoepelende Parochie Onze Lieve Vrouw van Amersfoort met als Eucharistisch Centrum de Sint-Martinuskerk in Hoogland. Er gebeuren op die manier nog steeds veel goede zaken, waarbij kernwaarden als het bevorderen van saamhorigheid en het omzien naar elkaar de boventoon blijven voeren. Hier en daar blijkt er zelfs nog iets over van de grandeur van weleer, zoals een jaarlijkse processie op Sacramentsdag. Wat sowieso als erfenis blijft zijn veel prachtige gebouwen, want die zijn vaak rijks- of gemeentelijk monument geworden en daardoor goed beschermd. Enkele andere panden zijn 'beeldbepalend' verklaard, dus ook die verdwijnen niet zo maar. ●

Lees meer in *Het Rijke Roomse Leven in Amersfoort* van Jan Carel van Dijk (zie p.23).

**Ook in woonhuizen
beeldenpracht.**

Twee artikelen nader belicht

In Amersfoort vielen, op de stad Utrecht na, de meeste doden in de provincie tijdens de laatste uitbraak van cholera in 1866, blijkt uit een studie in het Historisch Jaarboek Flehite 2022. Het boek bevat weer een schat aan informatie, met zeven artikelen, plus de gebruikelijke overzichten van Monumentenzorg en het Centrum voor Archeologie. Twee artikelen worden nader toegelicht.

door WICHARD MAASSEN

AMERSFOORT EN DE CHOLERA IN 1866

Cholera was de ziekte die in het Nederland van de 19^e eeuw de meeste slachtoffers maakte en daardoor veel angst inboezemde bij de bevolking, schrijft historicus Ella Brusse. De bacterie kwam via vervuild water in het lichaam terecht. Dat water was verontreinigd door braaksel of ontlasting van choleralijders, excrementen die nog geregeld werden geloosd in de grachten. De meeste besmettingen verliepen zonder klachten, maar Amersfoorters met een slechte weerstand of een ongezond voedingspatroon bleken minder goed tegen de ziekte opgewassen. Met name onder ouderen en kinderen vielen veel doden.

UITBRAAK VIA DE HAVEN

Cholera arriveerde in Nederland in 1832 in Scheveningen, via een schip uit Engeland. Het was de start van vier grote uitbraken in de 19e eeuw. In de periode 1832-1833 vielen rond de 10.000 doden, in 1848-1849 22.460 en in 1866-1867 ongeveer 21.286. Ter vergelijking: aan de pokken stierven in de gehele eeuw 22.000 mensen en de tyfus maakte in dezelfde eeuw 24.000 slachtoffers.

Volgens Brusse is het aannemelijk dat de bacterie zich in 1866 via een in de haven gelost schip als een olievlek ook over Amersfoort verspreidde. Uit een krantenartikel van 12 juni blijkt dat de boot van de zieke schipper ontdaan was van uitwerpselen en daarna gedesinfecteerd. Hoogstwaarschijnlijk werd die vervuilde ontlasting en braaksel in de Eem gedumpt. Destijds was de relatie tussen cholera en besmet water nog niet bewezen. Het is zeer aannemelijk, aldus Brusse, dat inwoners van Amersfoort vervolgens dat water hebben gedronken. Bijna 300 mensen raakten besmet en uiteindelijk overleden

in slechts vier maanden tijd 186 Amersfoorters. Uiteindelijk stierf in 1866 1,4 procent van de lokale bevolking, die toen 13.000 koppen telde. Dat lijkt misschien niet veel, maar omgezet naar het huidige inwoneraantal betekent dit dat er vandaag de dag ongeveer 2200 Amersfoorters zouden zijn gestorven.

De cholera-dood bij de waterpomp. Engelse cartoon, Fun-magazine, 1866.

ONTDEKKING CHOLERABACTERIE

In de 'rampmaanden' juli en augustus overleden voornamelijk mensen uit de lagere beroepsklassen. Van de in totaal 222 doden, nam slechts één persoon, een militair, een hoger gewaardeerde functie in. In oktober 1866 viel het laatste dodelijke Amersfoortse slachtoffer. De ontdekking van de cholera-bacterie door de Duitse onderzoeker

Robert Koch in 1883 luidde het eind van epidemieën in. In Amersfoort werden stapsgewijs waterpompen vervangen en mesthopen van de straten geruimd. Vanaf 1890 werd de stad aangesloten op het waterleidingnet en vervolgens ook geleidelijk voorzien van riolering.

DE CELSIUSSTRAAT IN DE TWEDE WERELDOORLOG

Een interessante studie in het nieuwe jaarboek is die van Annemieke Hoogenboom. De kunsthistoricus nam de Celsiusstraat tussen 1940 en 1945 onder de loep. Door dat zij inzoomt op één straat ontstaat een indringend beeld van hoe Amersfoorters van verschillende komaf door de oorlog kwamen. De huizen in de Celsiusstraat, waar Hoogenboom zelf woont, waren in 1940 nog maar net opgeleverd. Het Leusderkwartier gold toen als een 'middenstandswijk'. De meeste bewoners waren huurders en afkomstig van buiten de stad of zelfs uit het buitenland. Er woonden zowel Joden, als verzetsmensen en NSB'ers. De aanhang van de NSB van Mussert was in de wijk overigens minder groot dan gemiddeld in de stad. Dat was ook het geval in de arbeiderswijken, terwijl op de Berg en in de Indische Buurt het aantal volgelingen juist bovengemiddeld was.

ARCHIEF EEMLAND

Celsiusstraat 45, het huis van de familie Van Boekel.

had vier kinderen en nam daarnaast vijf onderduikers op, leden van de Joodse familie Rintel en hun dienstmeisje. Twee keer werd het huis door de Sicherheitspolizei bezocht. Eén keer deed Louise met veel drama voorkomen alsof haar man in Duitsland was tewerkgesteld. Daarop zouden de agenten afgedropen zijn.

JOODSE STRAATGENOTEN

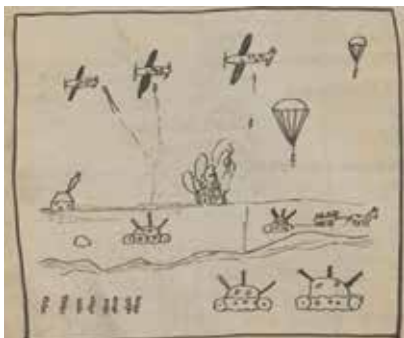
Eric Besthof, afkomstig uit Duitsland, was een van de twaalf Joodse bewoners van de Celsiusstraat. Hij trok in 1938 in bij het echtpaar Frank-Frank aan Celsiusstraat 35. In 1943 ontkwam hij als Engelandvaarder aan vervolging en speelde hij een rol bij de bevrijding van Nederland. Een andere Joodse bewoner, de Duitse Hedy Braunschild van nummer 66, werd in 1945 vanwege haar Duitse achtergrond officieel bestempeld als 'vijandelijk', hoewel ze getrouwd was met een Nederlandse man. Die onrechtvaardigheid werd pas jaren later rechtgezet. Jacob Simonse van nummer 12 was vanaf 1943 betrokken bij de *Landelijke Organisatie voor Hulp aan Onderduikers*, waarvoor hij onder andere illegale blaadjes verspreidde. In juni 1944 werd hij opgepakt. Na Kamp Vught kwam hij terecht in een satellietkamp van Sachsenhausen. Na de ontruiming van dat kamp in april 1945 en de daaropvolgende voettocht bezweek Simonse.

OP DE VLUCHT

Na beëindiging van de oorlog verdwenen de bewoners die de Duitsers bezetter openlijk hadden gesteund. Kampbewaker Ary van Oel van nummer 8 vluchtte al na Dolle Dinsdag (5 september 1944), maar werd later alsnog gevangengenomen. Zijn collega Friedrich Grimme van nummer 35 werd eind mei 1945 opgepakt en ondergebracht in een krijgsgevangenenkamp in Duitsland. ●

Voor de verdere inhoud, zie p.23 BOEKEN. *Het Jaarboek is gratis voor leden van de Oudheidkundige Vereniging Flehite (historisch-amersfoort.nl).*

DELPIER

Op nummer 54 woonde Kees Valkenberg. Als 7-jarige won hij met deze tekening een prijs in *De Margriet*, weekblad voor vrouwen, 6 november 1942.

COLLABORATIE

Volgens Hoogenboom was Richard Münninghoff op nummer 60 een collaborateur van de ergste soort. Behalve lid van de NSB was hij begunstiger van de SS en van allerlei andere nationaalsocialistische organisaties. Münninghoff deed bij de autoriteiten verschillende meldingen van anti-Duitse uitlatingen en van verzetsactiviteiten. Meest verregaand was zijn verraad van de gereformeerde dominee Jan Versteegt, die, aldus Münninghoff, in een preek in september 1942 'voor de bezetter onwelgevallige uitlatingen' zou hebben gedaan. Versteegt werd opgepakt en kwam via Kamp Amersfoort, Kamp Vught en concentratiekamp Sachsenhausen in Bergen-Belsen terecht. Na de bevrijding van dat kamp stierf hij, verzwakt door buiktyfus, in juni 1945.

HULP AAN ONDERDUIKERS

Daartegenover stond de hulp aan onderduikers door Jacob en Louise van Boekel van nummer 45. Het gezin

Wichard Maassen is journalist van AD Amersfoort Courant en schreef biografieën van de kunstenaars Toon Tieland, Johan Traarbach en Max Keuris.

Een wereld-beroemde wijk

De wijk Kattenbroek neemt een internationaal erkende plek in als het gaat om de bijzondere ontwikkeling van stedenbouw en architectuur. Er is veel over gepubliceerd, maar wat ontbrak is een handzame wandelgids over de wijk en haar bebouwing. Aan deze nieuwe publicatie is nog meegewerkt door ontwerper Ashok Bhalotra, die begin dit jaar overleed.

door TRUDY DE MOOY

In 1981 werd Amersfoort door het Rijk aangegeven als groeistad, met een uitbreiding van 15.000 woningen en de bijbehorende voorzieningen. Het grondgebied van Amersfoort was in 1974 bijna verdubbeld door de annexatie van Hoogland en bood de ruimte aan deze beoogde stadsuitbreiding. Allereerst werd Schothorst-Noord gebouwd en daarna Zielhorst naar ontwerp van stedenbouwkundigen van het stadhuis.

UNIEK

Daarna kwam Kattenbroek, met 4650 woningen. Het proces was uniek: nooit eerder in Nederland en en, voor zover bekend, daarbuiten waren ontwerp en bouw van een grote stadswijk zo aangepakt als in Kattenbroek.

Een stedenbouwer van buiten Amersfoort werd aangehouden, Ashok Bhalotra. Hij dacht niet in vierkante meters, maar wilde een inspirerende en vrolijke omgeving en gebruikte hiervoor metaforen en thema's.

METAFOREN EN THEMA'S

Het hoofdthema is *Reizen en thuiskomen*: waar je ook bent in Kattenbroek, het doet je denken aan oma thuis, het hofje in de binnenstad of een ander land. Dit hoofdthema werd weer uitgewerkt in subthema's, zoals wonen aan een Kreek, of de Laan der Hoven, of wonen in een Verborgene Zone of aan een Ring, of wonen in een Masker. Dit leidde tot een compleet ander denken over woningen en een bijzondere architectuur: ruïne-woningen, wintertuinen, bolwerken, boten

Iconografisch beeld van Kattenbroek, het Castellum (Kollektief Heijdenrijk).

Trudy de Mooy is auteur van deze wandelgids. Zij is historicus en OVF-bestuurslid.

of tolhuizen. Straten zijn niet persé recht maar hebben ook krommingen (Het Masker) of kronkels (De Kreek). De thema's in de plattegrond vormen samen een logo, dat overal in de wijk op de straatnaambordjes is te zien. Het logo lijkt wel ontleend aan een Kandinsky.

OP STAP

De aanpak en bebouwing trok al snel aandacht van buiten de stad, van buiten Nederland en uit de wereld. Professionals en belangstellenden dwalen door Kattenbroek, al dan niet onder leiding van een gids: de wijk Kattenbroek is wereldberoemd. De nieuwe wandelgids zal de nodige achtergrondinformatie bieden en aandacht schenken aan bijzondere woningen en stukjes van de wijk (zie p.23 BOEKEN). ●

CASTELLUM

Ayolt Brongers

Het had ook anders kunnen lopen. Johannes Ayolt Brongers (Den Haag 1933-Amersfoort 2022) studeerde scheikunde en was van 1962-1998 werkzaam bij de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek (ROB). Maar Ayolt bewandelde daarnaast, met succes, vele zijpaden. En zo raakte hij als auteur, redacteur en betrokken lid met grote historische belangstelling betrokken bij het wel en wee van de Oudheidkundige Vereniging Flehite (OVF) en de geschiedenis van Amersfoort.

door BURCHARD ELIAS

Al in 1972 werd hij redacteur van het tijdschrift *Flehite*, dat in 2000 een jaarboek werd. Ayolt bleef er tot 2008 aan verbonden, de laatste jaren als voorzitter van de redactie en eindredacteur. In die jaren publiceerde hij samen met provinciaal archeoloog Pim van Tent over de oudste ontwikkeling van Amersfoort. Mede daardoor richtte wethouder Asselbergs een eigen Amersfoortse archeologische dienst op. Daarnaast leverde hij tal van originele bijdragen over onderwerpen de stadsplattegronden, buitenplaatsen rond Amersfoort, een in Amersfoort in 1565 gedrukt boek over de rector van de Latijnse school en de sprengels en galgachtige tekeningjes op de stadsplattegrond van Blaeu. Zijn *Historische encyclopedie van Amersfoort* met circa 3000 trefwoorden uit 1998 is nog steeds een uiterst nuttig naslagwerk.

Ayolt had al in de jaren zestig van zich laten horen tijdens de spanningen in de OVF. Dankzij zijn ingrijpen kwam er een nieuw bestuur dat de vereniging en het museum op een nieuw spoor zou zetten. Begin onze eeuw moest er, wederom met succes, door Ayolt bemiddeld worden, nu tussen de besturen van de vereniging en het museum. De OVF stelde Ayolts activiteiten zeer op prijs. In 2002 kreeg hij de Flehite-prijs voor zijn inzet voor de Amersfoortse archeologie en historie. Zes jaar later werd hij benoemd tot erelid van de OVF, een eer die hem als eerste ten deel is gevallen. Daar nauw mee verbonden was de instelling van de tweejaarlijkse Brongers-lezing. De eerste werd in 2010 door hem zelf uitgesproken.

Bij zijn afscheid in 2003 van de gemeentelijke monumentencommissie, waarvan hij namens de OVF deel uitmaakte, ontving hij de penning van de gemeente Amersfoort. Gedurende dertig jaar had hij daarin een gezaghebbende rol gespeeld.

SASKIA BERDENIS VAN BERLEKOM / ARCHIEF EEMLAND

Burchard Elias is voormalig directeur Museum Flehite.

Ayolt was een bijzonder mens die dankzij zijn enthousiasme en kennis onverbreeklijk verbonden zal blijven met de geschiedenis van het verleden van Amersfoort. ●

DE FASCINATIE VAN...

Fokje Das

„ Ik ben Fokje Das, geboren Amersfoortse. Mijn voorliefde voor geschiedenis is mij met de paplepel ingegoten door mijn vader en grootvader. Beiden waren overigens ook OVf lid. Mijn oma is in 1895 geboren, als dochter van Bakker Schimmel op 't Havik 45. De dokter zei; 'dit meisje is te klein, die gaat het niet halen'. Haar vader, de bakker dus, zei 'dat zullen we nog wel zien'. Hij heeft haar vlakbij de ovens gelegd om haar warm te houden en mijn oma is alsnog ruim 90 jaar geworden. Deze ovens zitten overigens nog steeds in het souterrain van het huis waar de bakkerij zat! De vader van mijn oma is helaas jong overleden. Haar moeder (mijn overgrootoma) heeft geprobeerd de bakkerij met een knecht nog voort te zetten, wat niet gelukt is helaas. Daarna hebben ze huis en bakkerij moeten verkopen en verdween het huis uit mijn familie. Stel je voor daar nu te kunnen wonen! Zo kan ik door de stad lopen en bij elke plek wel wat vertellen. Wat enorm fijn is, is doordat ik bij de VVV Amersfoort werk, ik veel van deze verhalen kwijt kan. De VVV krijgt de meest uiteenlopende vragen en het is een heerlijke uitdaging de vele bezoekers van onze stad verder te kunnen helpen.

Leden van de Oudheidkundige Vereniging Flehite vertellen hoe hun specialisme ook waarde heeft voor het Amersfoortse erfgoed.

Ook verzorg ik voor de Amersfoortse Gidsen regelmatig stadwandelingen. Daar kan ik helemaal 'los' gaan met mijn verhalen. Jaartallen interesseren de meeste mensen niet zo, maar naar verhalen zoals over het Mirakel van Amersfoort, wordt altijd aandachtig geluisterd. Genoeg te vertellen ook als ik als Torengids de Onze Lieve Vrouwentoren opklim. Een geweldige uitdaging (en dan heb ik het niet alleen over de klim van 346 treden). Ook hier wil ik graag alles vertellen, vooral ook over de honderd klokken in de toren. Uniek! Er zijn zeven luidklokken (het Zevengelui) en twee carillons, met 58 en 35 klokken. Ik merk keer op keer dat mensen dat ook heel indrukwekkend vinden. Tenminste, de meesten... soms zijn er klimmers die niet naar de aanwijzingen van de gids willen luisteren en zelfs in de luidtouwen klimmen, wat ten strengste is verboden. Dit brengt mij gelijk op mijn andere passie: klokkenluiden. Het Amersfoorts Klokkenluiders Gilde heeft mij onlangs toegelaten als luidzuster. Dat vervult mij met dankbaarheid en trots. Ik moet nog veel leren, maar het voelt erg goed deel te zijn van zo'n hechte nieuwe familie als het Gilde, naast mijn eigen kleine familie, met passie voor de klokken, de stad en geschiedenis. ●

Jan Carel van Dijk, *Het Rijke Roomse Leven in Amersfoort* (Amersfoort, Stichting Flehite Publicaties, 2022) isbn 9789083192932, 80 pp, € 17,50. Over de ongekende expansie van de Rooms-Katholieke Kerk in Amersfoort nadat in 1853 de laatste beperkingen van de Reformatie verdwenen waren. Veel pracht en praal en bijzondere gebouwen. (zie artikel pp. 16-17)

Nynke Gorter, Marcoen Hopstaken, Bram Petraeus (foto's), *Amersfoort bovengemiddeld* (uitgever Spitwerk, Amersfoort, 2022) isbn 9789083278315, €24,90. Een stad staat nooit stil. En Amersfoort al helemaal niet. Het aantal inwoners steeg de afgelopen 25 jaar met bijna 40 procent en die trend zet voorlopig nog wel even door. Tijd voor een tussenbalans.

Jeroen de Valk, Arjan Klaver, *De Wagenwerkplaats: het spoor, de strijd, de toekomst* (uitgeverij Spitwerk, Amersfoort, 2022) isbn 9789083278308, 160 pp, €24,50. Over de opkomst en ondergang van deze NS-werkplaats, over de strijd om sloop van de industriële monumenten te voorkomen, de creatieve explosie in dit stadsdeel en de moeizame worsteling om er samen iets moois van te maken.

Verkrijgbaar bij de lokale boekhandel.

Flehite: historisch jaarboek 2022

(Stichting Flehite Publicaties, Amersfoort 2022) isbn 978 90 83192949, 176 pp., gratis voor OVF-leden, winkelprijs €18,90. (zie artikel pp. 18-19)

Inhoud:

Erik Drenth en Francien Snieder – *Sporren van de klokbekercultuur aan de Nieuwlandseweg, ca. 2400-1900 v.Chr.*
Ton Reichgelt – *Hoogland, van morgen-geld tot kadaster Landbouw en land-schap, 1446-1832.*

Elizabeth den Hartog – *Tribune voor de toning van Ons Heren Tack? Het dok-saal van Sint-Joriskerk in Amersfoort, ca. 1460-1480.*

Timo d'Holloosy – *Stadspaleis onder de loep. Bouwhistorisch onderzoek van Huis Cohen aan de Zuidsingel, 1643-2022.*

Ella Brusse – *Amersfoort en de cholera in 1866. De grootste epidemie van de 19^e eeuw.*

Annemieke Hoogenboom – *Een gewone straat tussen goed en fout. De Celsiusstraat in de Tweede Wereldoorlog.*

Gerard Raven – *Van al die doden en goedbedoelde medicijnen. Nieuws over de pest in Amersfoort.*

Jaaroverzicht Monumentenzorg 2021.

Jaaroverzicht Archeologie 2021.

IN TE ZIEN BIJ ARCHIEF EEMLAND

Ans J.M. Brom, *Ruim vier eeuwen Brom: genealogie van het geslacht Brom, oorsprong Woudenberg* (Ans Brom 2022), geen isbn, 466 pp, prijs onbekend. Uitgebreide genealogie over het geslacht Brom.

Jetje Manheim, *Schroefdraad: mijn familie en ik*, (Jetje Manheim, 2021), isbn 9789464027587, 299 pp. prijs onbekend. Boek over de familie Manheim, die in de Holocaust is vermoord. Bij het huis van grootouders van de auteur in de Jacob Catslaan liggen twee herdenkingsstenen.

WORDT VERWACHT:

Trudy de Mooy, *Kattenbroek, een wereldberoemde wijk* (Stichting Flehite Publicaties, februari 2023) Wandelgids door Kattenbroek. (zie artikel p. 20)

AGENDA

Actuele informatie over tentoonstellingen en locatie en aanvangstijd van activiteiten:
zie de websites.

Museum Flehite www.museumflehite.nl

Oudheidkundige Vereniging Flehite www.historisch-amersfoort.nl. Zie ook de maandelijks OVF-nieuwsbrief voor nieuwe activiteiten, wijzigingen en aanpassingen in het programma.

Mondriaanhuis www.mondriaanhuis.nl

EXPOSITIES 2022-2023

MUSEUM FLEHITE

Naar de natuur. Mondriaan en de Haagse School – 8 oktober – 29 januari 2023.

Piet Mondriaan was aanvankelijk een goede landschapschilder, geïnspireerd door de Haagse School, maar met een eigen stijl. In de tentoonstelling zijn zo'n zestig landschappen te zien van Mondriaan en schilders als Hendrik Willem Mesdag, Anton Mauve, Paul Gabriël en Jan Hendrik Weissenbruch. Annemieke Harkema maakte speciaal voor deze tentoonstelling tekeningen van het Gein, waar Mondriaan inspiratie vond.

Sculpture breathes life – 18 februari 2023 – 4 juni 2023. Voor het eerst in Nederland: de Amerikaanse kunstenaar Philip Haas (1954) neemt Museum Flehite over en transformeert het museumgebouw tot een verleidelijke en meeslepend creatieve wereld.

MONDRIAANHUIS – Kortegracht 11

Onbegrensd – t/m 5 maart 2023. Zeven beeldend kunstenaars en zeven componisten werken samen aan zeven nieuwe kunstwerken.

ACTIVITEITEN

LEZINGEN OUDHEIDKUNDIGE VERENIGING FLEHITE OVF-leden gratis, niet-leden € 5.

Aanmelding verplicht OVFaanmeldingen@gmail.com. Meer info op www.historisch-amersfoort.nl.

17 januari 2023 – *Kind van foute ouders* – lezing door Herman Schouten – Museum Flehite 20-22 uur. Schouten vertelt hoe drie generaties Schouten de gevolgen moeten ondergaan van de keuze van de eerste generatie voor het Nationaalsocialisme en hoe dit doorspeelt in het leven van een familie.

21 februari 2023 – *De restauratie van de grote Withoos* – lezing door Kathrin Kirsch – Museum Flehite 20-22 uur. Bijna een jaar was het grote stadsgezicht in handen van restaurator Kathrin Kirsch van Restauratieatelier Amsterdam. Nu is het grote schilderij weer bijna zoals Mathias Withoos het bedoelde.

PODCASTS en meer

De geschiedenis van het bier in Amersfoort

Een nieuwe podcast van de OVF gaat over de geschiedenis van het bier in onze stad. Hans van Harten vroeg het aan twee Amersfoortse bierspecialisten, Leendert Alberts en Onno Kleefkens. Te beluisteren op historisch-amersfoort.nl.

De verdwenen SS'er

Podcastserie van Nationaal Monument Kamp Amersfoort over de zoektocht naar de SS-commandant Walter Heinrich van Kamp Amersfoort. In februari 1945 verdween hij spoorloos. Podcastmaker Jordy Hubers en hoofd onderzoek van Kamp Amersfoort Floris van Dijk zijn naar hem op zoek gegaan. Te beluisteren via Apple Podcasts, Google Podcasts en Spotify Podcasts.

Sporen van Indië (documentaire)

Bijna 10% van de Nederlanders Indisch bloed in de familie. In deze filmische documentaire wordt deze lange en gecompliceerde geschiedenis tot leven gewekt aan de hand van de historische kruisbestuiving tussen Indië en de stad Amersfoort. Sporen van Indië is gemaakt door Reda van der Putten en geschreven en ingesproken door Hans Goedkoop. Meer info sporenvanindie.nl

KRONIEK

verschijnt vier maal per jaar en is een uitgave van Stichting Flehite Publicaties.

Adreswijzigingen: SFP@historisch-amersfoort.nl

U ontvangt het blad door lid te worden van:

■ Oudheidkundige Vereniging Flehite voor € 30,-, waarbij u ook het jaarboek Flehite ontvangt;

■ Stichting Archeologie Amersfoort voor € 25,- per jaar, met optie jaarboek Flehite.

Oudheidkundige Vereniging Flehite

Secretaris: Jop Mendelts

De Oudenhage 49 • 3817 HS Amersfoort

033 462 09 72

secretariaat@historisch-amersfoort.nl

www.historisch-amersfoort.nl

Museum Flehite

Postbus 699 • 3800 AR Amersfoort

033 247 11 00

info@museumflehite.nl

www.museumflehite.nl

Bezoekadres: Westsingel 50 en Breestraat 80

Openingstijden dinsdag t/m zondag 10 - 17 uur

(openingstijden feestdagen zie museumflehite.nl)

Afdeling SO/Monumentenzorg Amersfoort

Postbus 4000 • 3800 EA Amersfoort

033 469 59 34

monumentenzorg@amersfoort.nl

www.amersfoort.nl/monumentenzorg

Bezoekadres: Stadhuisplein 1

Bezoek volgens afspraak.

Archief Eemland

Postbus 4000 • 3800 EA Amersfoort

033 469 50 17

archiefeemland@amersfoort.nl

www.archiefeemland.nl

Bezoekadres: Het Eemhuis, Eemplein 73

Openingstijden zie www.archiefeemland.nl

Centrum voor Archeologie

Stichting Archeologie Amersfoort (STAA)

Westsingel 46 • 3811 BB Amersfoort

033 463 77 97 archeologie@amersfoort.nl

www.archeologischcentrum.nl

www.amersfoort.nl/archeologie

www.stichtingarcheologieamersfoort.nl

Openingstijden zie website

Redactie

Tessa Beckman • Lydia Edelkoort •

Timo d'Hollosy • Trudy de Mooy •

Henk van Tilburg

Redactieadres

Lydia Edelkoort, Museum Flehite

Breestraat 80 • 3811 BL Amersfoort

l.edelkoort@museumflehite.nl

De redactie behoudt zich het recht voor om

artikelen in te korten en/of te herschrijven,

zo mogelijk in overleg met de auteur.

Meningen verwoord in de artikelen zijn niet

noodzakelijk die van de redactie.

Uitgave van de Kroniek wordt mede mogelijk gemaakt door

<http://www.vandeburgtenstrooij.nl>